

leménye szerint az anyag gyűjtőkori elhatárolását visszamenőlegesen is végre lehet hajtani, s ha igen, akkor miként? Hasonlóképpen nem szól arról sem, hogy mi a teendő abban az esetben, ha egy kiemelkedő személy hagyatéki jellegű anyaga különböző levél- ill. könyvtárakban található.

Mindezen hiányok, a kifejezetten a német anyagból vett példák, a német levél- és könyvtári szervezet felépítése alapján való tárgyalás és gyakorlati megoldások mellőzése ellenére cikkének komoly tanulságai is vannak.

A tárgyilagosság és részrehajlástól való mentességen kívül felhívja a figyelmet egy, a gyakorlati tárgyalásokat megelőzően végrehajtható intézkedésre: a kétségtelen hovátartozású, problémamentes anyag átadásának lehetőségére. (Ezzel kapcsolatban: a budapesti Egyetemi Könyvtár már tett kezdeményezést akkor, amikor kb. 7 fm kétségtelen levéltári hovátartozású anyagot az Országos Levéltárnak adott át.) A könyvtári anyag és levéltári anyag elvi síkon végrehajtott fogalmi tisztázására nálunk is szükség van, amennyiben e felvetett kérdéssel foglalkozni óhajtunk. Nem szól azonban - s ez a cikk egyik komoly hiányossága - a közvetlen tárgyalásokat megelőző nyilvántartás-jellegű kartotékfektetésről, mely véleményünk szerint a kérdéssel való komoly foglalkozásnak alapvető feltétele. Ez a feltétel teszi ugyanis lehetővé az elvi síkon való további megbeszéléseket, a fogalmi tisztázást, de ugyanekkor komoly mértékben segíti elő az anyaggal kapcsolatos tudományos-művelődési célok megvalósulását, az anyag kutathatóságát.

Kubinyi András

A MEZŐVÁROSI LEVÉLTÁRAK RENDEZÉSÉHEZ

A mezővárosi levéltárak kérdését veti fel Mráz elvtársnő 'Egy szabolcsmegyei mezőváros iratanyagának rendezése' c. a Levéltári Híradó IV. évf. 3-4. sz. 88-94. oldalon megjelent alapos tanulmánya. Részben érinti a kérdést Kopasz elvtárs u.o. 77-87. oldalon megjelent cikke is. (Baja város levéltárának rendezése.) Magam is foglalkoztam ezzel a problémával, és így bár már nem tartozom a levéltári szervezet kebelébe, kötelességemnek érzem hozzászólni.

Hozzászólásomban inkább néhány elvi, általánosabb szempontot szeretnék felvetni, részletkérdéseket csak másodsorban érintek.

Egy mezővárosi levéltár rendezésénél ki kell indulnunk abból a tényből, hogy mezőváros (oppidum) csak a feudális korszak egyik községformája. Már a XIX. sz. első fele is ismeri azonban a rendezett tanácsú város fogalmát, és a községi törvény óta jogilag végleg eltűnik a mezőváros. Az 1874. XVIII. tc. már megkülönbözteti a kisközséget, nagyközséget és rendezett tanácsú várost. Ez időtől fogva az új tanácsrendszer megalakulásáig lényegében négy helységforma van: a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú (később) megyei városok, a kis és nagyközség. Régi mezővárosok így mind a négy kategóriába kerülhettek. Néhány példa Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc először rendezett tanácsú, majd a XX. század elején törvényhatósági jogú város lett. Sátoraljaújhely nagyközség, majd 1899-től rendezett tanácsú (megyei) város. Putnok, Sajószentpéter, Mezőkövesd, a hegyaljai mezővárosok stb. nagyközséggé, Forró, stb. kisközséggé alakult. Így tehát a mezővárosok 1874 után, sőt részben a század közepe táján keletkezett iratai rendezésére nem lehet azonos rendszert kidolgozni, mert hiszen egy törvényhatósági jogú város iratait másként kell rendeznünk, mint egy kisközségét.

Jogilag tekintve azonban az egyes helységek életében is több periódust lehet megkülönböztetni. A feudális mezővárost (és az azt esetleg megelőző földesúri vagy nemesi községet) meg kell különböztetnünk a földesúri joghatóság alól az 1848-as törvények által felszabadított rendezett tanácsú várostól, ezt pedig az abszolutizmus alatt, kinevezett képviselőtestülettel rendelkező községtől. Hasonlóképpen különbözik ettől az 1874-ig terjedő idő városa és újabb változás történt a községi törvény után. Egyes községek életében azóta is voltak jogi változások (l. Miskolcnál). Minden helység életében döntő változást hozott végül az 1950-es tanács törvény.

Történetileg, nézve tulajdonképpen három fázist lehet találnunk: a feudális földesúri hatalom alatt élő várost, a polgári kor városát vagy községét, végül a szocialista jellegű várost illetőleg községet. Ez egybevágh a fenti megállapítással is: ezek a változások jogi változások is jelentettek.

Miután láttuk, hogy egyrészt az egykori mezővárosok fejlődése később különböző módon ha-

lást, másrészt ugyanazon mezőváros jogi helyzete is megváltozott, kérdés az, hogy a rendezésnél milyen módszert kövessünk, válasszuk-e szét a feudális kori iratokat és ezek rendezésére dolgozzunk ki egy sémát, majd utána a polgári kori iratanyagot a helység jogi állapotá szerinti másként rendezzük város és másként község esetén. -- vagy pedig ne legyünk figyelemmel a jogi állapot különbözőségére, és a feudális és polgári kori iratokat közös tárgyi fősorozatokba osszuk-e be?

Ez utóbbi módszert alkalmazza Kopasz Gábor elvtárs legutóbbi, fent idézett kitűnő cikkében, aki Baja volt mezőváros feudális kori iratait közös fősorozatokba osztja a törvényhatósági jogú városi iratokkal, Mráz elvtársné tanulmánya ebben a kérdésben nem egységes. A cikk elején ismertetett nagykállói rendezés az első módszer alapján történt: csak feudális, mezővárosi iratról van szó. Ezzel szemben általános sémája szerint úgy látszik, hogy ő is a második módszer híve, akárcsak Kopasz elvtárs. Igaz, hogy zömében ő is feudális kori iratokat sorol fel, viszont a légóiratok felüntetése (I. j. m. 92. o. IV. 17. pont) az előbbit bizonyítja.

Véleményem szerint azonban szükséges az iratok kor szerinti három fősorozatra való bontása: külön kell rendezni a helység feudális, polgári és szocializmuskori anyagát. Ezt a fentiekben vázolt jogi és történelmi indokokon kívül gyakorlati megfontolások is alátámasztják. Pl. a Kopasz-féle sémát tekintve (I-cikk 85-87. o.) a II. (Rendészet) és III. (Árvaszék) csak az 1850 utáni periódusban szerepel, míg az egyes fősorozatokból ki lehetne emelni több olyan sorozatot, amely csak a feudális időben létezett. A Mráz féle sémát nézve viszont a VI. csoport (bírószék) csak a régebbi periódusban szereplő iratsorozat volt, míg más anyag bekerült később a jegyző iktatott irattárába, és nem jelentett már külön irattípust. A feudális kori anyagnál még további nehézségek léphetnek fel. Pl. Miskolc város 1790-es évekig terjedő levéltára 30 tárgyi speciésre oszlik, amelynek közös segédkönyve van. -- hasonló ehhez Sátoraljaújhely régi levéltára. Így ezt az anyagot egymástól elválasztani, és pl. a gazdasági jellegű speciéseket egyesíteni pl. a törvényhatósági város számvevőségének irataival, ahelyett, hogy közös mutatóban és a többi speciessel együtt lenne, nem lenne helyes.

Általánosan kötelező sémát, mint ez a példa is mutatja, még azonos jellegű levéltáraknál is csak óvatosan alkalmazhatunk. Inkább csak irányelveket lehet készítenünk, és ezt is csak akkor, ha az iratanyag viszonylag teljes. Ily esetben először feudális és polgári részre kell szétválasztani az iratanyagot. Előbbinél először meg kell vizsgálnunk, hogy nem volt-e olyan régi rendszer, amely külön, vagy egyéb módon rendezve, az egész anyagot egybefoglalta. Ilyen léteben ezt vissza kell lehetőség szerint állítani, különösen, ha segédkönyvei vannak. Egyébként az iratanyag gerince a tanácsülési jegyzőkönyvek és azok iratai. (Vö. Mráz j.m. 89. o.) Többnyire még a gazdasági jellegű anyag is a jegyzőkönyvi számok sorjában fut és azzal közös segédkönyvei vannak. (Pl. Tállyon) Igyekeznünk kell ilyen esetben ezt rekonstruálni. Különálló nagyobb sorozatok esetén, továbbá a jegyzőkönyvi számok szerinti irattározás előtti anyagnál -- leszámítva a polgári kori részt. -- akár a Kopasz, akár a Mráz féle rendszer alkalmazható.

Polgári kori iratoknál általában azt mondhatjuk, hogy városok esetén jól alkalmazható a Kopasz féle séma, községek esetén pedig Balázs Péter elvtárs cikke (LH-III. 1. sz. 109. skk) nyújt felvilágosítást. Amennyiben azonban a terjedelem, más irattári rendszer stb. ezt indokolja, célszerű a polgári kori anyagot is tovább bontani. Külön kerülhet esetleg az 1871-ig terjedő anyag, és a következő kor. Itt is változást okozhat a községforma átalakulása. Azonban a polgári kori irattár szétbontását csak az esetben végezzük el, ha a helység jogi helyzetének átalakulása valóban új és más jellegű, nagyobb vagy kisebb mennyiségű sorozatokat hozott létre.

Egy nehézségre fel kell azonban hívni a figyelmet. Vannak olyan sorozatok, amelyek a feudális időkől egész 1950-ig futnak. Pl. a jegyzőkönyvek. Igaz, hogy az 1848-as időkben, miként előtte, a mezővárosi tanács, illetve közgyűlés határozatait tartalmazza, míg 1850-től az először kinevezett, majd választott képviselőtestületét, és ez időtől a városi tanács üléséről a jegyzőkönyvek az iktatott irattárba kerülnek és csak az ülés ideje, helye, jelenvoltak, és a tárgyait ügyek iktatószámait tartalmazzák. Ennek ellenére, különösen kisebb mezővárosoknál ugyanazon kötetben lehet a feudális tanács- és közgyűlési, valamint az abszolutizmus képviselőtestületének a jegyzőkönyve. Így Tállyan, 1837-1854 között közös a kötet. (Miskolci Áll. Lt. Tállyai Ivt-Jzkek. 3. k.) Gönc jegyzőkönyve pedig az abszolutizmus korától kezdve a községi törvény utániig tartalmaz bejegyzéseket. (Uo. Gönc Ivt. Jzkek 2. k.) (1859-1890) Tállya esetében ezt a nehézséget úgy oldották meg, hogy az összes tanácsülési és képviselőtestületi jegyzőkönyveket a feudális és polgári korból egyaránt kiemelve külön sorozatként helyezték a levéltár elé. Ezt -- szétválasztási nehézségen kívül -- hely elrendezési okok

is indokoltak. Általában a Jegyzőkönyveket lehet együtt kezelni azért is, mert a község minden időbeni történetének gerincét képezve, a kutatók elsősorban ez iránt érdeklődnek.

Más sorozatoknál az átfutás más korba csak rövid ideig tart. Vannak olyan sorozatok, amelyek a feudális korban kezdődnek és egy időre áthúzódnak a polgári korba is, ahol nemsokára vagy eltűnnek, vagy rendszerük, formájuk megváltozik. Ezeket együtt kezelném a feudális anyaggal, megjegyezvén a lellárban, hogy tulajdonképpen egy részük a polgári korbá tartozik.

Természetesen lentiek csak abban az esetben érvényesek, ha az anyag viszonylag teljes. Sajnos igen sok esetben az iratok zöme 1945 utáni, és csak néhány korábbi darab maradt meg. Ezekre nem szükséges külön irányelveket kidolgozni.

Még sokat lehetne írni, mind Kopasz, mind pedig különösen Mráz elvtársnő cikkeiben felvetett nézélykérdésekről, továbbá általában a mezővárosi (feudális) levéltári rendszerekről. Azonban mint múzeumi dolgozó huzamosabb ideje levéltári kérdésekkel nem foglalkozván, nem érzem indokoltnak a problémába mélyebben belemélyedni.

Ila Bálint:

A LEVÉLTÁRI MUNKA A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS SZOLGÁLATÁBAN

Az alábbiak elmondására Takáts Endrének a Híradó előző számában a kérdéssel kapcsolatban megjelent értekezése adta az indítékot.

Két olyan feladatkörrel szeretnék foglalkozni, melyeknek megoldása - véleményem szerint - nagy mértékben lendítené előre a helytörténeti kutatások ügyét és amelyeknek a megoldása elsőrendűen levéltári feladat, az anyag ismertetésével kapcsolatos probléma.

Az első az anyagfelderítés, a levéltári anyag dokumentációja. Takáts cikkében erről nem olvastunk, nyilván nem is kívánt ezzel foglalkozni. Közhelyet idézek, ha azt mondom, hogy a helytörténetírás szinte legnehezebb munkája a források gondos felkutatása és összegyűjtése, mert bár nem lehet egy-egy hely történetét az általános történeti folyamatból kiszakítva tárgyalni, mégis különleges súlyt kell helyezni a helyi közösség életének ábrázolására, közölni kell az adott község demográfiai és történeti statisztikai adatait, ezek pedig olykor teljesen szétszórtnak fekszenek a legkülönbözőbb levéltárakban. Olyan levéltári dokumentációra, olyan anyagfelderítésre van tehát szükség, amely hozzásegíti a kutatót a megfelelő tájékozódáshoz.

Ilyen tájékoztató apparátus megalkotása pedig a levéltárnok feladata, aki ismeri anyagát, annak létrejöttét, szerkezetét, ismeri a kort, amely az egyes írásos dokumentumokat kitermelte, ismeri a célt, amelynek érdekében azokat létrehozta, ismeri a történeti folyamatokat, melyeknek lecsapódásai az egyes forráscsoportok, - tehát birtokában van mindama ismereteknek, melyeknek segítségével az anyag tematikai ismertetését jól megoldhatja. És a helytörténeti kutatók elsősorban ezt az anyagdokumentációt várják a levéltárnokoktól sőt legutóbb például egyik kutató egyenesen a "Somogyi osztályt" kereste az Országos Levéltárban, azaz, mint mondotta, azt az osztályt, ahol együtt kapja a Somogyra, közelebről a területén fekvő Szenyér falura az adatokat. Persze a dokumentációnak ettől az igen modern fajtájától még messze vagyunk, azonban bizonyos számottevő eredmények már eddig is születtek, különösen az Országos Levéltár viszonylatában.

Kiemelhető e téren az Országos Levéltár nagyszabású lellározó munkája, konspectusok készítése olyan levéltári anyagokról, különösen a helytörténeti kutatásokra nagyjelentőségű volt földesúri lellárakról, melyekhez nincs semmiféle segédlet s hozzá még időrendben őriztetnek, tehát az összetartozó ügyek iratai az időrendben szétválasztva fekszenek. E konspectusok (pl. A Festetics Ivi, stb. konspectusa) már most csomóról csomóra tájékoztatnak egyes helységekig lemenően az iratok tartalmáról (kilenced, tízed jegyzékek, úriszéki iratok, urbariumok, lellárak, számadások, jobbgy-instanciák, szerződések stb., stb.), bennük tehát a helytörténeti kutató munkájához kitűnő segédeszköz nyer. Persze fontos, hogy minden segédlet nélküli állaghoz, de még olyan anyagokhoz is, melyekhez a meglévő segédletek nem elég részletesek, ilyen részletes konspectusok készüljenek. Például a

+ Jelen számunkban egy nagy része közölve a műfajilag pontosabb tartalmú "Itró csomójegyzék" cím alatt. (Szerk.)